

УКРАЇНСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ДОГОВОРУ
ЯК ЧИННИК ЛЕГІТИМАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ (1917 Р.)

У статті зроблено спробу з'ясувати, як історія, зокрема факт підписання Переяславської угоди, була інструменталізована українським національно-визвольним рухом і використана для легітимації національного державного будівництва в революційну добу.

Ключові слова: *Переяславський договір, українська історія, Центральна Рада, національно-визвольний рух, Б.Хмельницький, державне будівництво, легітимність.*

Lozovyi V. Ukrainian interpretation of Pereiaslav agreement as a faktor in the legitimation of the nation-state during the revolution (1917).

In the article an attempt is made to find out as the story, in particular, the fact of signing the Pereiaslav agreement was instrumentalized the Ukrainian national-liberation movement and used for the legitimation of national state-building in the revolutionary era.

Keywords: *Pereiaslav Treaty, the Ukrainian history, the Central Rada, the national liberation movement, B. Khmelnytsky, state building, legitimacy.*

Після проголошення суверенітету і становлення державності перед Україною постала проблема подолання радянської спадщини, відновлення національної системи ідеалів та цінностей і консолідації навколо завдань національно-державного будівництва. Як відомо, для реалізації національних проектів вагомим фактором є інструменталізація історії. У наш час широко розгорнулися дискусії, фактично ідеологічні бої, навколо історичної пам'яті українського народу, трактування знакових подій та постатей вітчизняної історії, що впливає на життя суспільства і навіть визначає характер політичних процесів.

Подібні процеси мали місце й після Лютневої революції 1917 р., коли Україна стала на шлях побудови власної держави, що гостро поставило на порядок денний проблеми національної самоідентифікації, забезпечення історичної тяглості державності.

Автор ставить за мету з'ясувати, як історія, зокрема факт підписання Переяславської угоди, була інструменталізована українським національно-визвольним рухом і використана для легітимації національного державного будівництва в революційну добу.

Проблеми інтерпретації знакових подій вітчизняної історії в контексті історичної пам'яті досліджували В.Масненко, В.Солдатенко, Ю.Зерній, О.Трегуб, В.Піскун, А. Киридон, Л.Зашкільняк, І.Колісник та ін. Глибоко та всебічно різні аспекти впливу історії та історичної пам'яті на процеси державотворення з'ясували автори наукового збірника «Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять», колективної монографії «Історія – Ментальність – Ідентичність. Вип. IV. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття» та опублікованих матеріалів круглого столу «Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність» [1; 2; 3]. Однак у запропонованому автором формулюванні зазначена проблема не розв'язувалася.

Дослідження вітчизняної історії за допомогою нових наукових підходів та методів (зокрема, цивілізаційного та соціокультурного) дасть змогу більш адекватно висвітлити фундаментальні проблеми державного будівництва та формування української нації в добу революції 1917–1921 рр.

На початок Лютневої революції 1917 р. українське суспільство, більшість якого становило селянство, одночасно перебувало в кількох цивілізаційних вимірах. Значна його частина (село) сповідувала цінності традиційної (аграрної) цивілізації, де домінували усна історична традиція, консерватизм, сталість, повторення. Традиційне суспільство прагне до відповідності сьогодення минулому, яке оцінюється як позитивне та зразкове і націлене на консервацію цінностей минулого. Друга, дуже незначна частина суспільства, сповідувала цінності модерної (індустріально-ліберальної) цивілізації, що характеризується домінуванням письмової історичної традиції і яка націлена на інновації та майбутнє.

Важливим засобом легітимації українського національно-визвольного руху і його політичної боротьби було відродження колективних ідентичностей, передусім історичної, а через неї і національної, здатних з'єднати національний рух, що ширився після Лютневої революції 1917 р., з подіями минулого, що залишилися в колективній пам'яті широкого загалу українців. Тому М.Грушевському та діячам Центральної Ради, з огляду на рівень національної та політичної свідомості українського народу для розширення соціальної бази у боротьбі за державність, слід було переконати широкі народні маси, що минуле, образи якого явно чи латентно, залишилися в історичній пам'яті українців, залишається жити в сьогоденні, оскільки пов'язане з історичними прецедентами та традиціями. Таким чином, поширення історичних знань, відродження історичної пам'яті мало запустити механізм відтворення знакових, сакральних для народу подій та постатей і формувати національну свідомість.

У ситуації, коли Центральна Рада проголосила курс на створення української державності у формі автономії, пріоритетною стала проблема обґрунтування традиції української державності. Такий підхід давав змогу перетворити «неісторичну» націю в «історичну», створити державу і стати повноправним суб'єктом історії. Діячі та прибічники Центральної Ради обрали тактику використання окремих періодів національної історії для легітимації боротьби за автономію, національно-культурний розвиток.

Історичні сюжети широко застосовувалися для аргументації громадсько-політичної позиції політичних та національних сил, для обґрунтування тогочасної ситуації в Україні та її місця в історичному просторі. За основу подачі матеріалу бралася концепція українського національного відродження, яка обґрунтовувала законність історичного права українців на власну державність, мову та культуру.

Одразу після Лютневої революції розпочалася спочатку спонтанна, а надалі організована кампанія за реанімацію історичної пам'яті українців і формування національної ідентичності. Передусім постала проблема історичних витоків, національної ідентифікації українців. У Російській імперії існувала канонізована державною версія історії України як складової історії Росії.

Стосовно українського суспільства вона функціонувала як ідеологічна норма, що мала забезпечити формування малоросійської свідомості українця, відчуття його як частини триєдиного російського народу і, відповідно, переконання про невіддільність України від Росії.

Українські діячі, маючи перед собою політичну мету, поширюючи історичні факти серед широкого загалу населення, намагалися, щоб розуміння сучасності сприймалося крізь призму минулих подій. Минуле в статтях, відозвах, промовах подавалося в рамках розробленого українськими істориками та письменниками національного нарративу. Йому властивий дискурс повернення до витоків національної ідентичності, повернення національних традицій. Українців переконували, що політика царизму призвела до національної амнезії, але історичну пам'ять й історичну справедливість треба відродити через засвоєння справжньої, правдивої історії. Пропонувалася така модель історичного минулого, яка сприяла б консолідації українського народу у боротьбі за свої історичні права.

Ставилося завдання знівелювати в свідомості українців російську версію минулого, легітимізувати українське національне минуле саме як українську історію, а не як частину російської історії і тим самим показати, що Україна мала свій, відмінний від Росії, спосіб існування в історії і його тільки треба поновити і продовжити. Це мало велике світоглядне, ідеологічне значення, оскільки розбивало твердження, що українці та росіяни один народ і ніяких особливих національно-політичних прав Україні не треба.

Події української історії політично та ідеологічно актуалізувалися. Найбільш придатними фактами національної історії для використання з політичною метою були події героїчного козацького періоду. Лише у деяких відозвах простежується поєднання історії давньої Русі та України [4].

Серед значущих історичних подій провідне місце посіла ідея українського державотворення XVII ст. Основні засади цієї ідеї подавалися так: у середині XVII в Україні внаслідок антипольського повстання Б.Хмельницький створив державу у формі демократичної республіки. Ця держава не змогла вистояти, проте частина українських земель зберегла залишки автономії та

самоврядування, а з ними і традиції державності та демократії. Внаслідок діяльності гетьмана та козаків державницька ідея стала для наступних поколінь українців своєрідним заповітом у боротьбі за національне визволення та відродження державності.

Українські діячі боротьбу за автономію України прагнули скерувати в державно-правове поле і надати законності своїм домаганням. У пропагандистській кампанії Центральної Ради Переяславська рада та підписана угода оцінювалися як міжнародний договір, що гарантував державну автономію України. Домінувала така історико-правова інтерпретація акта 1654 р., обґрунтована М.Грушевським: Україна добровільно приєдналася до Московської держави з умовою збереження своїх державних прав, але Романови незаконно позбавили Україну прав і порушили ухвалений договір. З усуненням Романових український народ «заявив про найскоріше втілення широкої національно-територіальної автономії» [5, с.86].

Коллективна пам'ять породжує проблему справедливої пам'яті, оскільки вона, на думку П.Рікера, являє собою пам'ять про моральний обов'язок здійснювати справедливість або припускати можливість її втілення [6, с.9]. Відповідно, українські діячі, інтерпретуючи українсько-російські взаємини, стверджували, що у XVII ст. український народ «єднався з Московською державою як рівний з рівним, як брат з братом, маючи за собою закони і права» [7]. Але надалі Російська держава не дотрималася угод, скасувала вольності українців і їх закріпачила. Тому треба відновити справедливість, а саме – попередній статус. Наголошувалося, що «ми не просимо нічого більше, ніж раніш договоро-рено на Переяславській раді», лише надати Україні автономію.

У підсумкових резолюціях національного конгресу (квітень 1917 р.) констатовано, що сучасні вимоги українців є результатом «нашого історичного життя і реальних потреб». Гасла автономії та федерації були висунуті українським народом ще в XVII ст., і «в сей момент ми будем тільки продовжувати історичний процес, котрий перервався на 250 років» [8]. Основною політичною метою українського руху було відновлення автономії України, і ця мета була легітимізована прецедентом існування держави у минулому.

Надалі аргумент порушення Росією Переяславських угод широко використовував на місцях. Причому, часто акцент робився на державно-правових відносинах, констатації незаконності дій московської влади. Так, Крелевецька управа у зверненні до Тимчасового уряду закликала відновити автономію України на засадах якої вона приєдналася до Росії, «тим більш, що формально вона не знищена основним законом Російської держави» [9, с.72]. А у постанові віча населення Чигиринщини вимагалось надання автономії Україні і висувалася вимога негайно повернути незаконно відібрані московськими царями права і вольності українського народу [10].

Отже, діячі українського національно-визвольного руху сформували проукраїнський погляд на минуле і активно поширювали його в маси. Інструментом реалізації такого погляду слугувала теза про порушення Переяславського договору і подальшого гноблення Росією України. Ця констатація мала на увазі дезавувувати Переяславську угоду, оскільки монархія Романових впала і, відповідно, присяга, дана в 1654 р., не діє.

В агітаційно-пропагандистській кампанії боротьби за автономію особливо наголошувалося на негативному впливові Росії на українську історію, на розвиток українського народу. Стверджувалося, що українці відчули найбільший гніт, ніж будь-яка інша нація, але ніколи вони не мирилися з ярмом самодержавства і боролися за автономно-федеративний устрій: «Коли Україна була вільною, була республікою, вона була дужою, багатою, освіченою державою» [11]. Наводився показовий приклад, що у XVII ст. весь український народ був письменним. Але надалі, 300 років російський уряд гнітив і вбивав національність, культуру, позбавляв українців волі.

Для створення яскравого та позитивного образу України та українців, що мало сприяти самоідентифікації, використовувалося антиномічне протиставлення українського свободолюбства та демократії російському самодержавству, деспотії, кріпацтву. У квітні 1917 р. М.Ткаченко, обґрунтовуючи потребу запровадження самоврядування та автономії в Україні, виводячи їх витоки з давніх часів, констатував, що український народ завжди любив свободу. Автор проводить думку, що самоврядування та свобода, як основа автономії, були притаманні Україні здавна. Демократизм та егалі-

таризм українців відзначали у своїх відозвах соціал-демократи, стверджуючи, що за батька козацького Богдана український народ вигнав зі своєї землі усіх панів, «сам народ став на ній паном і завів у себе демократичну республіку» [12].

У більшості пропагандистських акцій українського руху царизм подається як своєрідна концентрація суспільного зла та винуватець негативних процесів української історії. П.Феденко у газетній статті писав, що «замість самоврядування, забезпеченого договорами, московський уряд міг дати Україні сильне центральне правительство, замість вільного народного розвитку – рівність рабів перед всевласним паном – московським самодержавним царем». Автор констатує: в XVII ст. чужинці писали, що під православним московським царем українці терпіли «гірше турецької муки і єгипетської неволі» [13].

Отже, Росія, репрезентована царською владою, змальовувалася агресивно-репресивною силою, яка постійно обмежувала і, врешті-решт, знівельовала українські права. Культивування самосвідомості колективної жертви царського обману та утисків мало стати важливим джерелом національної мобілізації.

Для легітимації в свідомості мас українських національних домагань використовувався Перший Універсал Центральної Ради. Навіть сама назва цього державного акта – універсал – повинна була викликати певні історичні алузії, оскільки її запозичено з часів Хмельниччини, що підкреслювало правонаступництво автономної держави, яка мала постати, з Гетьманщиною XVII ст. Цей акт сприймався населенням – як перший значний крок до автономії України, а саме – як розрив з минулим підневільним становищем в Російській державі і перехід у нову суспільно-політичну якість, коли Україна знову набуває державно-політичних прав. Щоб поєднати минуле з сучасністю, зазначити спадкоємність і взаємозв'язок історії України, у місті Кролевіці Чернігівської губернії після молебня та мітингу, що відбулися у зв'язку з виходом зазначеного акта, присутнім роздавали Перший Універсал і переяславський трактата як доленосні для України політичні документи [14].

Важливу роль у контексті використання історії для досягнення політичних цілей, формування національної ідентичності відігравав пам'ятник Б.Хмельницькому у Києві. В українській свідомості цей

пам'ятник, як «місце пам'яті», мав контраверсійні трактування. З одного боку – він символізував визволення України з-під гніту Польщі та побудову гетьманської держави, з іншого – приєднання України до Росії і подальший занепад національного громадсько-політичного життя. З огляду на символічне значення пам'ятника, тут лунали заклики відновити українську версію подій 1654 року, за якою Україна не поглиналася Росією, а була окремою складовою Росії зі збереженням багатьох державних інституцій.

Із загостренням стосунків між Центральною Радою та Тимчасовим урядом чулися й радикальні промови й заклики. Так, 4 червня 1917 р. на акції протесту солдатів-українців біля пам'ятника Б.Хмельницького промовці зазначили, що Україну «душили царі» і якщо ліберальний уряд не дасть їй волю, то треба «зовсім розірвати з Московщиною та утворити самостійну Українську державу, яка увійде в федерацію загальноєвропейську. А не тільки російську» [13].

Особливо символічним біля пам'ятника гетьману був виступ українського діяча Стасюка, в якому він закликав «стерти з пам'яті і з п'єдесталу монумента Хмельницькому слова «волимо під царя московського» [9, с.49].

Таким чином, після Лютневої революції 1917 р. важливе місце у поширенні ідеології українського національно-визвольного руху посила історія, яка стала інструментом політичної боротьби.

На початку ХХ ст. значна частина українського суспільства сповідувала цінності традиційно-аграрної цивілізації, у яких пам'ять пов'язується з необхідністю регенерації позитивного досвіду, успадкованого від минулих часів, що актуалізується в сучасності. Крім того, низький рівень національної свідомості, фольклорність історичної пам'яті – все це й зумовило «історичну політику» Центральної Ради.

Перші заходи діячів українського руху були своєрідною реакцією на політику колишнього режиму, згідно з якою українці не мали власної історії, а отже, і власного політичного життя, власної держави. У багатьох відношеннях зазначена політика Центральної Ради визначалася завданнями відродження національної ідентичності. Українські політичні сили прагнули втілити свої політичні проекти, звертаючись до знакових подій, авторитету знаних поста-

тей вітчизняної історії. За допомогою нової інтерпретації подій конструювалося славне минуле, традиції українського визвольного руху, що легітимізувало політичні домагання українців.

Діячі Центральної Ради шукали витoki автономної державності в подіях славної козацької доби. Особливу роль мала відіграти пам'ять про діяльність Б.Хмельницького, який став головним уособленням української державницької традиції.

Спростування діячами українського руху імперської версії приєднання України до Росії в період Хмельниччини, констатація факту створення гетьманом автономної державності стали основою для заперечення існування постреволуційної Росії як централізованої держави і переходу її до федеративного устрою. Українська інтерпретація Переяславської ради стала підґрунтям для перегляду історії та національно-політичного становища України в складі Росії.

Нова інтерпретація Переяславської угоди, реанімація пам'яті про гетьманську автономну державу були важливими для зміцнення зв'язку між Центральною Радою та широкими масами, їх мобілізації на політичну боротьбу. Засіб акцентування уваги на значенні уроків 1654 р. для оцінки тогочасної політичної ситуації активно застосовувався українською пропагандою. Занепад в Україні громадсько-політичного життя, освіти пояснювався втратою державності, і, відповідно, обґрунтовувалася необхідність та справедливість відновлення власної держави для подальшого розвитку.

Деконструкція російського погляду на Переяславську раду була надзвичайно важливою для формування української національної ідентичності. Діячі Центральної Ради встановлювали та транслиували в маси зв'язок між революційними політичними домаганнями та українською свободолюбною державницькою традицією. Посилання на державницьке минуле України доказувало справедливість тогочасного політичного курсу Центральної Ради. В умовах революційних перетворень така політика Центральної Ради була важливим ресурсом обґрунтування законності національно-державного проекту. Отже, демонстрація історичних прецедентів української державності свідчила не про сепаратистську політику Центральної Ради, а виправдовувала її легітимність історичними фактами.

Таким чином, Центральна Рада зміцнювала свій політичний авторитет і статус репрезентанта українського народу в його боротьбі за свободу та державність.

---

1. Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. Випуск 1. – К. : Сталос, 2011. – 332 с.

2. Історія – Ментальність – Ідентичність. Вип. IV. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XXI століття: колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінського, П. Серженги. – Львів, 2011. – 536.

3. Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали круглого столу 22 квітня 2008 р. / за заг. ред. Ю.О. Зерній. – К. : СД, 2008. – 60 с.

4. Черниговская земская газета. – 1917. – 14 апреля.

5. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. / [Упоряд. В.Ф.Верстюк (керівник), О.Д.Бойко, Ю.М.Гамрецький та ін.]. – К. : Наукова думка, 1996–1997. – Т1. – 591 с.

6. Рикер П. Память, история, забвение / П. Рикер. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 2004. – 728 с.

7. Українське слово. – 1917. – Травень.

8. Рідне слово. – 1917. – 15 квітня.

9. Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. Документи і матеріали [Упоряд. : В.Верстюк (керівник) та ін.] – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с.

10. Нова Рада. – 1917. – 28 травня.

11. Українське слово. – 1917. – Травень.

12. Робітничка газета. – 1917. – 11 квітня.

13. Наше життя. – 1917. – 29 березня.

14. Черниговская земская газета. – 1917. – 20 июня.

15. Нова Рада. – 1917. – 6 червня.